

գործողությունները, որոնք հանգեցրեցին մարդկության դեմ կատարած ամենամեծ հանցագործություններից մեկին:

Չնայած դրան մինչ այսօր Թուրքիան շարունակում է չճանաչել ցեղասպանությունը և չհասկանալ, որ այդ քայլը, ըստ Գուարչի «կնշանակեր ազգային ինքնամաքում, ինչը նրան կօգներ փոխակերպվելու եվրոպական և ժամանակակից պետության»:

Գուարչը մեծապես գնահատում է պատմաբանների դերը, որոնց աշխատանքներից արժեքավոր նյութեր է գտնում իր վեպերի համար, բայց ընդգծում է նաև այն մեծ կարևորությունը, որ ունեն փխսասանները, ինչպես ինքն է, քանզի գեղարվեստական գրականությունը կարող է լուրջ ներդրում ունենալ հայոց ցեղասպանության՝ միջազգային լան հանրության կողմից ճանաչման գործընթացում:

Գոնսալո Էրնանդես Գուարչը (Բարսելոնա, 1945) անցել է փայլուն գրական ուղի: «Հայկական սահմաձագ» գրքի համար արժանացել է Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի ոլորտում ներդրման համար ոսկե մեդալի և ընտրվել Հայաստանի գիտության և գրականության ակադեմիայի պատվավոր անդամ, արժանացել նաև ՀԲԸՄ-ի 2007 թ. Կ. Փափազյանի մրցանակին՝ իր կնշանակալի նպաստի համար հայ ժողովրդի մշակութային և պատմական հաստատակամության մեջ:

**S.C. CODINACH "EL PRIMER GENOCIDIO DEL SIGLO
XX", REVISTA "SAPIENS", N. 66,
ABRIL 2008, BARCELONA, PP. 18-25**

Հայոց ցեղասպանությունը բազմիցս արտացոլվել է տարբեր երկրներում և տարբեր լեզուներով: Սակայն սույն խորագրով հոդվածը իսպանական «Sapiens»¹ (2008 թ., № 66) ամսագրում

¹ El primer genocidi del segle XX, «Sapiens», Barcelona, № 66, 2008. Տեղեկացնենք, որ «Sapiens» պատմահանրամատչելի ամսագիրը ներկայումս կատարներեն ամենամեծ քանակությամբ վաճառվող հանդեսն է, որը տարածվում է ամսեկան 100.000 ընթերցողների միջև: Այն պատկանում է «Մշակույթ 03» խմբին, որը նաև հրատարակում է կատալոնյան ևս մի քանի հայտնի ամսագրեր:

առանձնանում է նրանով, որ այդ թեմային առաջին անգամ լայնորեն անդրադառնում է կաապույան մի լրատվամիջոց՝ մանրամասնորեն նկարագրելով դրա հանգամանքները և իրականացումը, ինչպես նաև հետհանքները և արձագանքները:

Հոդվածը, գրել է լրագրուհի Սոնիա Կասսա Կոդինաչը՝ պատմաբան Ագուստի Կոլմինեսի և Բարսելոնի հայ մշակութային ընկերության նախագահ Գոռ Աբգարյանի աջակցությամբ:

Հոդվածը կառուցված է իրական, փաստագրական և օբյեկտիվ տվյալների հիման վրա: Թուրքական պետության կողմից հայ փոքրամասնության դեմ Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին իրագործված ցեղասպանությունը շարունակում է մնալ քննարկումների և վեճերի թեմա: Այդ կապակցությամբ հեղինակը գրում է. «Հարյուր տարի անց² Թուրքիան շարունակում է այն չընդունել և կիրառում է օրենք, համաձայն որի պատժվում են այն հիշատակող անձինք: Նաև այն չեն ընդունել պաշտոնապես Իսպանիան, Միացյալ Թագավորությունը, Միացյալ Նահանգները կամ Իսրայելը այն դեպքում, երբ նույն Հիտլերը ժամանակին այն օրինակ էր բերել՝ «Ով է հիշում հայերին»: Ֆյուրերն այդ մասին ասել էր 1939թ. Վարշավայում մինչ փաստարկում էր իր վերջնական որոշումը»³:

Որպես նախաբան հեղինակը նշում է, որ 1915-1917 թթ. Օսմանյան կայսրությունում ապրող հայերի նրկու նրրորդը ոչեչացվել է թուրք իշխանությունների կողմից: Համարվելով հոլոքոստի նախադեպ ակնարկում է. «Աներհակալիորեն այն մնաց որպես քիչ հայտնի մի դրվագ: Հարյուր տարի անց Թուրքիայի կողմից սնուցած լռությունը և մերժումը թույլ չտվեցին, որ վերքերը կարողանային դարմանալ: Մեկ միլիոնից ավելի զոհ: Հայկական աղբյուրներն էլ խոսում են մեկ ու կես միլիոն զոհերի մասին, մինչ թուրքական կառավարությունը 1919 թ. ճանաչել է 800.000: Այսօր Թուրքիան չի ընդունում ցեղասպանությունը, ցանկանալով ամեն կերպ խոչընդոտել հարցի արդար ու օբյեկտիվ ներկայացումը և նախընտրում

² Հոդվածում մի քանի անգամ հիշատակվում է, որ ցեղասպանությունից անցել է հարյուր տարի: Մինչդեռ Հայոց ցեղասպանության 100-ամյա տարելիցը լրանալու է 2015 թ.:

³ El primer genocidi del segle XX, Barcelona, «Sàpiens», № 66, 2008, p. 20.

խեղաթուրել պատմական իրականությունը»⁴: Իսպանացի հողվածագիրը նույնիսկ նկատում է, որ գերմանացիները, որոնք Առաջին աշխարհամարտում հանդիսանում էին Թուրքիայի դաշնակիցները, բազմիցս գրել են հայերի հանդեպ իրականացված դաժանությունների մասին: Հողվածում մեջբերվում է Հալեպի գերմանական դպրոցի չորս ուսուցիչների նամակը, որտեղ Բեռլինի Արտաքին գործերի նախարարությանը հայտնում են իրենց վրդավունքը: Մասնավորապես, որ «3000 հասած հայ գյուղացի կանանցից 40-ե էին ողջ մնացել: Ամենագեղեցիկները իրենց պահապանների վավաշտության զոհն են, մնացածները սովի և ծարավի զոհ են. նույնիսկ ջուր լինելու դեպքում նրանց այգելվում է խմել: Եվրոպացիներին ես արգելված է օգնել նրանց: Ամեն օր Հալեպից դուրս են բերվում 100-ից ավելի դիակ»⁵: Իրոք Հալեպը դարձավ արտաքսումների կենտրոն: Թուրքական կառավարությունն այնտեղ բացեց Արտաքսումների գլխավոր վարչություն, որը զբաղվում էր Թրակիայից, Կիլիկիայից և Փոքր Ասիայի արևմուտքից եկող խմբերի տեղաբաշխումով: Ավելի քան կես միլիոն մարդ տեղավորվեցին քաղաքից դուրս բաց երկնքի տակ մի քանի տասնյակ ճամբարներում, ուր ենթարկվեցին դանթեական կյանքի պայմաններին: 1916 թ. դեկտեմբերին թուրք իշխանությունները վարձեցին քոչվոր ցեղերի ե չեթեն մարդասպանների, որպեսզի վերացնեին ողջ մնացածներին: Վերջիններիս նրանք քշեցին Դեր Զորի անապատ, ուր առաջին գազախցերի վերածված քարանձավներում նրանց վառեցին⁶:

Ըստ հայկական աղբյուրների՝ 1912 թ մարդահամարի տվյալների համաձայն Օսմանյան կայսրությունում բնակվող 2.100.000 հայերից վերապրեցին միայն 600.000-ը⁷: Մինևույն ժամանակ Պոլիսում արդեն երկար ժամանակ գործում էր «լքված ունեցվածքի» կոչվող մի հանձնաժողով, որն իրականացնում էր հայերի ունեցվածքի բռնագրավումը: Հեղինակը հիշեցնում է. «Թուրք ղեկավարների անպատկառությունը հասավ այն

⁴ Նույն տեղում, էջ 18:

⁵ Նույն տեղում, էջ 21:

⁶ Նույն տեղում, էջ 22-23:

⁷ Նույն տեղում, էջ 23:

աստիճանի, որ նրանք պահանջում են կյանքի ապահովագրական վկայականները և բանկային հաշիվները, որ այժմ հայեր ունենին Միացյալ Նահանգներում: Սակայն թալանը չի սահմանափակվում միայն մասնավոր սեփականության շրջանակով՝ եկեղեցիներ, վանքեր, գրադարաններ, ամյոցներ, դպրացներ, անբնակ ավաններ... հայ ժողովրդի սեփականությունը պարբերաբար կանարգվի և կոչնչացվի: Կարճ ամիսների ընթացքում թուրք իշխանությունները ջնջեցին մշակութային ժառանգության վկայությունները՝ ստեղծված ավելի քան երեք հազարամյա պատմության ընթացքում:

Միայն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին զինադադարի ստորագրումից հետո 1918 թ. հոկտեմբերի 18-ին դաշնակիցները պահանջում են քրեական պատասխանատվության կանչել կոտորածների հեղինակներին: Ակնկալելով դաշնակիցների բարեհաճությունը և ապագա խաղաղության կոնֆերանսի սպասումով նոր Օսմանյան կառավարությունը 1919 թ. կազմում է ռազմական խորհուրդ երիտթուրքերի դատավարության համար, որ երկիրը բերին ռազմական պարտության և աքսորների ու «ամբողջ մի ժողովրդի ոչնչացման»⁸:

Կոտորածների գլխավոր կազմակերպիչներն ու կատարողները Թալեաթը և Ջեմալը դատապարտվեցին մահապատժի, սակայն նրանք փախան արդարությունից, ինչը չփրկեց նրանց, քանի որ ստացան հասանելիք պատիժը: Մոդոմոն Թերլևրյանի գործը դարձավ այն հազվադեպ դատավարություններից մեկը որտեղ պաշտոնապես ճանաչվեց ցեղասպանությունը. հիմնված գերմանական դատարաններում լսված տարբեր սպաների վկայությունների վրա, որոնք տեսել էին հայ բնակչության դեմ իրագործված դաժանություններն ու բռնությունները: Հենց ներշնչված այդ դատավարությամբ լեհ Ռաֆայել Լեմկինը ստեղծեց ցեղասպանություն բառը: Մինևույն ժամանակ Թուրքիայում գեներալ Մուսթաֆա Աթաթուրքը սկսում է արևմտացման գործընթացը, որը լիովին կվախի Օսմանյան կայսրության պատկերը: Նոր այբուբենի ստեղծմանը և խալիֆաթի վերացմանը գումարվում են այլ որոշումներ, ինչպես ընդհանուր համաներումը,

⁸ Նույն տեղում, էջ 24:

որը վերացնում է Օսմանյան դատական գործընթացները: Հնդունված այդ որոշումը միջազգային հանրությունը վավերացնում է Լոզանի պայմանագրով 1923 թ.⁹:

Քեմալական հանրապետությանը հաջողվեց խույս տալ պատասխանատվությունից և դեռ ավելին՝ մերժել ընդհանրապես սույն փաստը: Դիրքորոշում, որը ժառանգել է ներկայիս Թուրքիան: Ներկայանալով աշխարհի առաջ որպես ժամանակակից և աշխարհիկ պետություն Աթաթուրքը վերաստեղծում է պատմությունը վերնից ներքև: Կարծես թե այլևս հայ ժողովուրդ գոյություն չունի, բավական կլինի թուրք միացյալ ազգի առասպելը հաստատված Անատոլիայում ժամանակի ակունքներից և ժառանգած խեթերից ու բյուզանդացիներից: Փաստորեն հայերը դիտվում են որպես եկվորներ և այլ քաղաքակրթության ներկայացուցիչներ: Կոտորածների վերապրածներին, վախենալով իրենց կյանքի համար, այլ ելք չի մնում քան լքել հարազատ օջախները և գաղթել Ամերիկա, Եվրոպա և նորաստեղծ Խորհրդային Հայաստան: Հետագայում հայ ժողովրդի դեմ գործած հանցագործությունները մոռացության կմատնվեն, իսկ 1948 թ. Թուրքիան առանց բարդությունների կստորագրի Միացյալ ազգերի ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի պայմանագիրը: Ինչպես Խորհրդային Հայաստանի այնպես էլ սփյուռքի համար ցեղասպանության ճանաչման պահանջարկը դառնում է առաջնային սկսած 1965 թ.⁹՝ դիվանագիտական երկարատև պայքարի այուններից մեկը:

⁹ Նույն տեղում, էջ 25: